

ZÁJEM DÍTĚTE V OPATROVNICKÉM SPORU – COCHEMSKÁ PRAXE

Markéta Nováková, Oldřich Matoušek

Abstrakt

Článek přináší informace o základních principech cochemské praxe, koordinované interdisciplinární spolupráce, která se postupně etabluje u některých českých soudů s cílem řešit rodičovský spor o úpravu poměrů dětí po rozvodu efektivněji a s větším ohledem na děti. Jak se mění tradiční role psychologa (ať už v roli soudního znalce či terapeuta) v této spolupráci zástupců odborných profesí? Seznamte se s výhodami a výzvami, které s sebou tato změna přístupu přináší. Přispějte do diskuse o chybějící systémové podpoře dětí rozvádějících se rodičů.

Klíčová slova: Cochemská praxe, role psychologa, koordinovaná interdisciplinární spolupráce, systematická podpůrná služba pro děti v rozvodu

CHILD'S INTEREST WITHIN CUSTODY DISPUTES – COCHEM MODEL

Abstract

Main principles of Cochem model, a coordinated interdisciplinary cooperation that is step-by-step being established at some Czech courts, in order to solve custody disputes in more effective and more children-friendly way. How does the traditional role of a psychologist (be it expert witness or a therapist) change within this cooperation of experts? Learn more about advantages and challenges, this change of attitude brings along. Contribute to discussion about the absence of systematic support service for children in divorce.

Key words: *Cochem model, the role of a psychologist, coordinated interdisciplinary cooperation, systematic support for children in divorce*

Došlo do redakce: 10. 5. 2017

Schváleno k publikaci: 28. 6. 2017

Hlavní principy Cochemské praxe

Česká republika přijala v roce 1993 Úmluvu o právech dítěte, kterou později ratifikovala. Měli bychom tedy mít za sebou více než dvě desítky let praxe v ochraně práv dětí v reálném životě. Pokud se zaměříme na opatrovnické řízení, musíme konstatovat, že jsme se zatím nijak významně neposunuli.

Novou nadějí představuje zavádění přístupu v řešení rodičovského konfliktu při rozvodu, s nímž jsou již od roku 1992 zkušenosti v Německu. V ČR zatím nejde o masivní trend; přesto už jsou soudy, které začaly tuto formu interdisciplinární spolupráce, tzv. Cochemskou praxi aplikovat. Jejím hlavním principem je, že všechny zainteresované profese (soudci, advokáti, manželští poradci, mediátoři, pracovníci sociálně-právní ochrany dětí) aktivně a *koordinovaně spolupracují* v zájmu dítěte a dospělých členů rodiny. Pravidelně se scházející profesionálové si objasňují své kompetence, navzájem se vzdělávají a kooperují při řešení náročných případů.

Popis Cochemské praxe začneme otázkou, co motivovalo zástupce zúčastněných profesí pracovat jinak. Na počátku byl pocit bezmoci z toho, že pokud konflikt rodičů extrémně eskaluje, dítě se díky tomu dostává do traumatizujících, neřešitelných situací, z nichž mu nikdo nepomůže. Totéž pociťují mnozí profesionálové u nás v současnosti. Počet vyostřených sporů rodičů narůstá a vysoká rozvodovost neklesá, tradiční systém opatrovnických soudů a jeho aktéři si s takovými případy neumí poradit. Přibližně 80 % procent rodičovských sporů, které řeší soudy, umí stávající systém "vyřešit" v rámci průměrné délky opatrovnického řízení, která činí 2 roky (u některých tradičně přetížených soudů je to až dvojnásobná délka). Kolik z těchto 80 % pokračuje po nějakém čase odvoláním nebo novými návrhy na úpravu péče, nevíme. Zbývajících 20 % lze rozdělit na případy s osobnostními abnormitami či psychickými nemocemi na straně jednoho, případně obou rodičů a na velmi vyhocené spory, které trvají déle než 5 let a nezřídka končí až zletilostí dítěte¹. U těchto posledních případů zavedený systém naprosto selhává. Neumí zajistit dětem, které se ve vyhoceném sporu rodičů ocitnou, účinnou pomoc a systematickou podporu.

Do pomoci dětem musí být zahrnuta i pomoc jejich rodičům. Umíme ji nabídnout a dokonce i nařídit. Neumíme do ní ale zapojit oba rodiče rovnoměrně nebo alespoň s dostatečnou účastí na obou stranách. OSPOD rodiče na základě poptávky soudu "šetří", navštěvuje obě domácnosti a srovnává. Často poskytuje poradenství pouze jednomu z rodičů a domněle nebo skutečně vytváří koalici s tímto rodičem. Advokáti přistupují k řešení sporu rodičů tak, že se soustředí na zájmy pouze svého jednoho dospělého klienta a podporují ho v tom, aby nad druhým rodičem „vyhrál“. Soudce žádá po soudním znalci posudek, ze kterého by vyšel "vhodnější rodič". Od samého začátku rodiče srovnáváme, stavíme je do pozice, že musí svou schopnost být rodičem obhajovat a vyjít ze srovnání jako pro dítě lepší, než je ten druhý. V takovém klimatu pak požadujeme, aby začali spolupracovat a začali se domlouvat. Ačkoliv všichni rozumíme tomu, že dohoda rodičů je tím nejlepším řešením, děláme ve skutečnosti, bez reflexe důsledků, mnoho kroků, které rodičům dohodu ztěžují nebo znemožňují (viz obr. 1).

¹ Uvedená data vychází ze statistických přehledů MSp, Opatrovnická agenda SO2 2014 a 2015

interdisciplinární spolupráce	standardní postup
	
respekt rodičům	šetření v domácnostech
důvěra ve schopnost nalézt řešení	hledání "lepšího rodiče"
edukace, podpora rodičů	neschopnost zapojit oba rodiče
Ø délka řízení 2 měsíce	Ø délka řízení 2 roky

zdroj: Cochem.cz, z.s., www.cochem.cz

Obr. 1 Srovnání výhod postupů

A děti? Jakou pomoc nabízíme jim? Podle psaného práva mají možnost vyjádřit své přání a názor. Jak je to v praxi? Zajistí OSPOD provázení dětí rozvodem ve smyslu poskytování informací, vysvětlování procesu a možností dítěte do něj zasáhnout? Dohlíží na to, aby to věděli a udělali rodiče? Kdo pomáhá dětem v komunikaci s jejich rodiči v tomto těžkém období? Kolik soudců skutečně provádí výslech dítěte a umí to soudci vůbec, jsou těmi vhodnými osobami? Kdo hájí a prosazuje práva dětí a vysvětluje vztahy mezi právem dítěte a povinností rodiče a naopak?

Interdisciplinární spolupráce dává na tyto otázky odpovědi (viz obr. 2). Není vždy v moci jednoho, byť sebelepšího experta, zvládnout spor rodičů. Cochemská praxe klade na odborníky stejné nároky, jako na rodiče. Zcela klíčová je aktivní spolupráce, kterou vyžaduje na rodičích. *Respekt a uznání*, kterou má přinést pravidelný kontakt mezi odborníky, se má přenést i mezi rodiče.

VÝHODY

interdisciplinární spolupráce

skutečně efektivní a trvalé řešení rodičovského konfliktu

významné zkrácení délky opatrovnického řízení a nákladů

odbrámenění administrativní zátěže OSPOD a soudu

rozšíření kompetencí zúčastněných profesí

efektivní využití podpůrných služeb -
mediace, poradenská péče

etablování účinných postupů spolupráce, které lze využít
i pro další oblasti

izdroj: Cochem.cz, z.s., www.cochem.cz

Obr. 2 Výhody interdisciplinární spolupráce

Kompetence jednotlivých expertů nemusí být rovnocenné, protože v rámci permanentní spolupráce je lze vyvážit, tj. aktuálně uplatňovat právě ty, které jsou v dané chvíli nejvíce potřeba. Ani rodičovské kompetence by neměly být srovnávány, také ony se přirozeně doplňují. Výsledkem rozdělení rodiny by neměli být dva univerzální, hybridní rodiče, kteří musí jako jednotlivci obsáhnout všechno, co předtím dítěti poskytovali jako rodiče v páru. Otec má být dál otcem (a v tomto smyslu vzorem mužské role), stejně jako matka má být dál matkou (a v tomto smyslu vzorem ženské role). Zdálo by se skoro zbytečné dodávat, že muž dehonestující svou bývalou ženu před dětmi neposkytuje dětem dobrou orientaci v partnerských vztazích pro budoucnost. Stejně jako žena adresující dětem kampaň o jejich otci, ve které ho vykresluje jako zloducha, který jim všem zničil život. Jde přece o to, aby si děti mohly dál vážit rodičů, využívat je jako nepostradatelné zdroje pro svůj rozvoj a samozřejmě být s nimi v dostatečném kontaktu.

Zástupci Cochemské praxe, kromě toho, že mohou představovat vzor spolupráce pro rozvádějící se rodiče, vytvářejí svým koordinovaným postupem na rodiče *tlak*, před kterým téměř není kam uniknout. V manželských poradnách u nás je běžným problémem neochota mužů zúčastnit se poradenských sezení. V Cochemské praxi jsou oba rodiče, pokud předtím nedosáhli dohody, doprovázeni do poradny sociálním pracovníkem a závazně objednáni na blízký termín. Tento postup jistí svou autoritou soud. Rovnocenné aktivní zapojení do poradenské péče eliminuje případy, kdy jeden z rodičů nařízenou péči bojkotuje a ta se pak jeví jako neúčinná. Samotná práce s rodiči v rodičovském konfliktu se při aplikaci Cochemské praxe nijak podstatně neliší od poradenství, které je poskytováno jiným párům. Soudce i OSPOD, kteří ji doporučují nebo nařizují, vědí, co od ní očekávat a umí definovat cíl, kterého by rodiče měli dosáhnout. Zároveň rodičům vysvětlí, že jejich rodičovské kompetence budou posuzovány především dle toho, jak se budou rodiče snažit nalézt společné řešení.

Dalším z hlediska našich tradic neobvyklým a velmi účinným prvkem Cochemské praxe je *rychlost* celého řízení. Soud nařizuje první stání do dvou týdnů od podání návrhu. Tím se předchází eskalaci konfliktu rodičů, kteří ještě neměli čas na rozvinutí různých pomstychtivých strategií a ještě pro ně nenašli dost spojenců.

Za zmínku stojí ještě další inovace – *minimalizace administrativních úkonů*. Jediný „papír“, na kterém záleží, je dohoda rodičů. To je v dramatickém kontrastu s naší praxí, ve které u destruktivních rozvodů opatrovnické spisy s postupem let nabývají o stovky stran, a souběžně s tím se snižuje pravděpodobnost smírného řešení.

Cochemská praxe nestaví na názoru dítěte, protože se předpokládá, že ten může být ovlivňován postoji rodičů. Primární rovina, na níž se řeší zájem dítěte, je *rovina dospělého, odpovědného rodičovství*. Nikdo není lepší expert na vlastní dítě než jeho vlastní rodič. Rozvodový konflikt ji může překrývat, Cochemská praxe ji chce naopak znovu dostat do popředí.

Zatím otevřenou otázkou zůstává, zda by byla na místě souběžná pomoc jednomu nebo oběma rodičům při vyrovnávání se s osobní krizí, kterou rozvod v řadě případů vyvolává. Pocit zhroucení životní perspektivy, který bývá silný u toho z rodičů, kdo si rozvod nepřál, je jádrem různých vyrovnávacích strategií, které mohou mít destruktivní účinky a nepříznivě zasahovat i výkon rodičovské role. Cochemská praxe toto neřeší.

Role psychologa

Současný český systém nenabízí dětem koncepčně žádné služby, které by byly určeny jen jim a byly zaměřené na provázení rozvodovou situací. Ojedinele narazíme v centrech psychologické pomoci nebo krizových centrech na dětské sebezkušenostní skupiny. Běžná je již individuální pomoc formou e-mailové nebo telefonické poradny, chatu nebo skypu. Taková služba ale vyžaduje znalost a aktivitu na straně dítěte. Nejde o systémově nabízenou podporu. Přitom tou nejdůležitější a nejučinnější podporou pro děti je právě informování, vysvětlování, provázení a poskytnutí bezpečného prostředí pro vyjádření jeho přání, názoru a potřeb. Může tuto roli naplňovat soudní znalec nebo terapeut v poradně? Jaké jsou limity nebo překážky, co je třeba změnit, aby mohl psycholog v této roli nabídnout nebo alespoň částečně nabídnout dítěti takovou pomoc?

Soudní znalec je ve stávajícím českém systému pojat jako nestranný a distancovaný odborník odpovídající na otázky soudu. Tyto otázky se týkají rodinných vztahů, případně osobnostních vlastností. Někdy soud dá za úkol znalci vyjádřit se k vhodnosti určitého typu porozvodové péče o děti, případně k jejím rizikům. Nepředpokládá se, že by znalec měl na rodiče nebo na dítě jakkoliv terapeuticky působit. Jen zcela výjimečně někteří znalci zkoušejí (zatím mimo zadání soudu) tzv. diagnostickou mediaci, čili řízený pokus o dohodu mezi rodiči. Soudu pak sdělí, jak k tomuto pokusu rodiče přistupovali a jaký to mělo výsledky.

V úzké interdisciplinární spolupráci se role znalce mění. Důraz je kladen na terapeutickou práci s rodinou. Výstupem „zakázky“ od soudce není posudek v klasickém pojetí, ale spíše terapeutická práce s rodiči, směřující k tomu, aby pochopili závažnost svého chování, podporující orientaci na řešení a také akcentující vývoj potřeb dítěte v budoucnu. Takový postup umožňuje i jinou formu práce s dítětem, kdy může znalec podpořit dítě v komunikaci s rodiči nebo odborníky (soudcem, OSPOD). Může se totiž spolehnout na to, že když takovou možnost dítěti nabídne a podpoří ho v ní, dítě ji skutečně dostane. Nebo to může být on sám, kdo komunikaci s dítětem soudu nebo OSPOD zprostředkuje. Může také dítěti vysvětlit chování rodičů a naopak rodičům vysvětlit chování dítěte a přispět k de-eskalaci sporu mezi rodiči tím, že jejich pozornost obrátí na dítě a jeho potřeby. Soudní znalec nastupuje v interdisciplinární spolupráci až jako předposlední instance poté, co selhala jak doporučená, tak i nařízená poradenská péče pro rodiče, tedy v případě, kdy se jedná o vyhocený

spor. Tou poslední instancí je pak exekutivní rozhodnutí soudce, při kterém se opírá o hodnocení rodičovských kompetencí matky a otce získané na základě vlastní interakce s rodiči a také podle hodnocení svých kolegů a spolupracovníků (poradce z poradny, OSPOD, soudní znalec). Rodičovské kompetence se pak nehodnotí na základě psychologických testů, ale podle toho, jak jsou rodiče reálně ochotni spolupracovat vzájemně i se zapojenými odborníky. Svou tradiční úlohu si pak soudní znalec ponechává v situacích, kdy existuje podezření na vážné abnormality v chování jednoho nebo obou rodičů. Pak tradičním způsobem zjišťuje, zda jsou rodičovské kompetence narušeny, do jaké míry a zda je vhodné, aby se s dítětem rodič stýkal nebo v jaké míře by péči o dítě zvládal apod.

Ve stávající české praxi *psycholog v manželské poradně* započne práci s rodiči v momentě, kdy rodiče sami poradnu navštíví nebo je jim poradenská péče nařízena. V případech, kdy poradnu navštíví pouze jeden rodič nebo když se nařízené poradenské péče jeden z rodičů nechce aktivně účastnit, nedokáže s tím poradna udělat vůbec nic. Řešit spor rodičů bez přítomnosti jednoho z nich nebo za pasivní účasti jednoho z rodičů nelze. Existují sice již metodiky přípravy rodičů na poradenskou péči, ale nejsou obecně známé a využívané. Navíc je s nimi spojena větší časová náročnost nebo s nimi souvisí náklady, které by museli nést rodiče. Dítě se terapie účastní v případech, kdy jej rodiče aktivně přivedou a požadují jeho zapojení, nebo pokud je iniciátorem jeho účasti sama poradna. Ani jedna z možností není standardní. Dítě s terapeutem zpravidla hovoří částečně za přítomnosti rodičů nebo jednoho z nich a část rozhovoru absolvuje pouze s terapeutem, kdy rodiče jsou v jiné místnosti nebo sledují rozhovor zpovzdálí. Dítě je tak částečně nebo přímo vystaveno konfliktu loajality a může se obávat, že svou výpověď způsobí bolest, zklame, znelíbí se. Systematicky nabízená podpůrná služba výhradně pro děti (bez přítomnosti rodičů), která by navíc byla nabízena vhodnější formou (hra, arteterapie, dramaterapie a k tomu rozhovory) u nás v běžných poradnách neexistuje. I když v ČR disponujeme rozsáhlou a stabilní sítí poraden pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy (dle jejich tradičního pojmenování), které nabízí pomoc v režimu sociální služby, neumíme je do řešení opatrovnických sporů efektivně zapojit.

Možnosti psychologa v poradně se v rámci interdisciplinární spolupráce mění. Čeho může jen obtížně dosáhnout poradna sama, totiž rovnoměrného nebo vyváženějšího zapojení obou rodičů do terapie, dosáhne velmi snadno ve spolupráci s ostatními profesemi. Pokud OSPOD i soud a dokonce i advokáti zdůrazňují nutnost vyhledání odborné pomoci, když se rodiče nejsou schopni sami domlouvat, berou na sebe úlohu rodiče na poradenskou péči připravit. A soud navíc jasně deklaruje, že to bude jedno z kritérií, které zohlední při posuzování rodičovských kompetencí. V první fázi opatrovnického sporu je péče doporučena, v té další pak nařízena a od rodičů je požadován souhlas s informováním soudu o zahájení, přerušení nebo ukončení péče (soud se dozví, kdyby jeden z rodičů sám péči ukončil).

Absence systematicky nabízené a všeobecně dostupné *podpůrné služby pro děti*, jejichž rodiče se rozvádějí, byla již zmíněna. Je velmi důležité začít o takové službě dětem, už jen s ohledem na jejich počet, diskutovat. Jaká pozitiva a jaká negativa to může přinést. Jeden příklad již existuje. Jde o kroužek "Dětský průvodce světem rozvodu", který u nás realizuje Tereza Dlouhá, mediátorka a sociální pracovnice (více na www.detskypruvodcerozvodem.cz). Z praxe tohoto kroužku je patrné, že děti jsou schopné vyjadřovat svá přání a potřeby až v momentě, kdy se v situaci rodiny zorientují a kdy ji alespoň trochu porozumí. Nabízí se, aby byl takový kroužek dostupný na školách, vedený např. školním psychologem nebo výchovným poradcem, nebo v nízkoprahových zařízeních pro děti a mládež. Záměr by mohl narážet na argument stigmatizace dítěte. Spolu s ním se nabízí otázka, zda ještě vůbec rozvod jako stigma působí, nebo jde jen o nedostatečnou informovanost dospělých

o situaci dětí, o neochotu se v tomto problému angažovat z důvodu jeho choulostivosti a náročnosti. Jedním z pokusů o saturování potřeby dostupných nezkraslených informací je i nově vzniklý web pro děti www.pravonarodice.cz.

Cochemská praxe se začíná v ČR pomalu etablovat, jak bylo zmíněno v úvodu článku. Existuje reálná šance, že by se tento postup v české justici a v rámci ostatních profesí standardizoval? Co je potřeba k velké změně paradigma a co jí brání? Jednoznačně nejtěžším úkolem je změna smýšlení a postoje jak k rodičům, tak i dítěti. Dokud se nezbavíme alibismu při jednání s rodiči, kdy se jako odborníci vyhýbáme nepříjemným intervencím, bojíme se rodiče v plné míře konfrontovat s tím, co se v situaci rozvodu může odehrávat v životě jejich dětí a jaké to může mít důsledky, nemůžeme rodičům účinně pomoci. Nedokážeme je přivést k rodičovské odpovědnosti. Náš alibismus v jednání vůči dětem pak naplňujeme beze zbytku - totiž že je na mnoha úrovních z celého procesu "vynecháme". Stejná "plochosť" panuje i ve vztazích mezi odborníky. Kdo ze soudních znalců, z OSPODu nebo poradny si dnes dovolí oslovit soudce. Umí si řada soudců vůbec představit, že by strhla pohodlný ochranný val soudcovské nezávislosti a začala spolupracovat? Kolik advokátů je ochotno jít smířčí namísto litigační cestou. Všichni tito odborníci, stejně jako rodiče, potřebují dostat důvěru, že jsou změny, v mnohých ohledech velmi zásadní změny, schopni.

Údaje o autorech

Dipl.-Übers. Markéta Nováková, založila v roce 2015 neziskovou organizaci Cochem.cz, z.s., jejíž cílem je etablování interdisciplinární spolupráce v opatrovnickém řízení v ČR. Tomuto se úsilí se věnuje naplno propagací tohoto koordinovaného postupu, pořádáním odborných seminářů, spoluprací s MPSV a MSp a profesními organizacemi, které sdružují dotčené profese. www.cochem.cz

Kontaktní údaje:

Adresa: Cochem.cz, z.s., Rybalkova 49, 101 00 Praha 10

E-mail: marketa.novakova@cochem.cz

Doc. PhDr. Oldřich Matoušek působil jako klinický psycholog na psychiatrii, pracoval také na dětské psychiatrii a v manželské poradně. V roce 1991 spoluzakládal s J. Šiklovou katedru sociální práce FFUK, na které v současnosti stále vyučuje. V současnosti se jeho odborný zájem soustředí především na ohrožené děti, rizikovou mládež; rodinu; duševní zdraví; dějiny, teorie a světonázorové základy sociální práce; systémy sociálních služeb, restorativní přístupy, domácí násilí, traumatizované dítě a rozvod.

Kontaktní údaje:

Adresa: Filozofická fakulta UK, Katedra sociální práce, U Kříže 8, 158 00 Praha 5

E-mail: oldrich.matousek@ff.cuni.cz

Nováková, M., & Matoušek, O. (2017). Zájem dítěte v opatrovnickém sporu – Cochemská praxe. *E-psychologie*, 11(2), 71-77. Dostupné z http://e-psychologie.eu/pdf/novakova_matousek.pdf